

Дяченко Я.Я.,

доктор економічних наук,
професор, завідувач відділу
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України,

Колесник Л.М.,

науковий співробітник
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України,

Цугунян А.М.,

аспірантка Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

Встановлено тенденції кінцевого використання наявного доходу (сукупного попиту) й основних характеристик виробництва ВВП (сукупної пропозиції), які використано для формування стратегічних напрямів макроекономічної політики, системи методів реалізації державної економічної політики та функцій держави, економічного механізму державного регулювання соціально-економічної діяльності.

The article establishes tendencies of the final use of available income (aggregate demand) and basic features of GDP production (aggregate proposition) which are utilized for the formation of strategic directions in macroeconomic policy, the system of methods in the realization of state economic policy and the state's functions and also the economic mechanism of state regulation in the socioeconomic activity.

Сучасна економічна теорія в частині досягнень економічної думки, аналізу державної економічної політики, започаткована фундаторами цих напрямів досліджень П. Самуельсоном, Д. Стігліцом, Веймером і Вайнінгом, В. Віскузі¹, сприяла науковим дослідженням теоретичних і практичних аспектів економічного й соціального регулювання в Україні. Цінність нових підходів підсилюється увагою суспільства і влади до якості й результативності державних управлінських рішень, їх соціальних наслідків, добробуту народу, сприйняття світовою спільнотою економічних реформ і демократизації, вступу в ЄС, СОТ та досягнення в Україні європейських економічних і соціальних стандартів життя.

У нашій країні накопичено повчальний досвід надмірного регулятивного втручання органів влади в соціально-економічні процеси, “ручного” управління, нехтування економічним і політичним аналізом, відсутності належного організаційно-методичного та правового забезпечення всіх сфер діяльності. Глобалізаційні ефекти

¹ Самуельсон П.А., Нордгауз В.Д. Макроекономіка. — К.: Основи, 1995. — 544 с.; Віскузі В., Вернон Д., Гарінгтон Д. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. — К.: Основи, 2004. — 1047 с.

й орієнтація на європейський вектор розвитку вимагають переосмислення методології, засобів економічного механізму, “підтягування” наших науковців і спеціалістів до рівня країн Європи, США та Японії. Поширення й інтернаціоналізація знань і наукових досягнень, практичного досвіду надає українцям можливість досягнути результати досліджень, навчатися на чужих помилках щодо економічного й соціального регулювання. Зволікання з подоланням зазначених негараздів призвело до рен-то орієнтованої поведінки чиновників усіх гілок влади, корупції, хабарництва, а згодом до тінізації економічної діяльності, недоїмок у бюджетах усіх рівнів та завдало суспільству відчутної економічної й моральної шкоди.

Наукові дослідження методології організації й формування економічного механізму державного регулювання в умовах поглиблення реформ і становлення ринкової моделі економіки орієнтовані не на зміну основ системи, а на трансформацію відповідно до нових умов. Трансформа — це проміжна форма, що увібрала в себе початкову й перетворилася на іншу, досконалішу форму (наприклад, роздержавлення та приватизація державної форми власності). Методологія трансформації здатна забезпечити реформування економіки без негативних наслідків, таких як спад виробництва чи соціальна напруга. На жаль, в Україні впроваджуються переважно неглибокі реформи й навіть деформи, а частка трансформаційних змін не значна. Прикладами невдалих реформ, що спотворюють сутність економічних явищ та призводять до втрат, є заробітна плата, яка не відбиває вартості товару “робоча сила” та перетворилася для певних категорій працюючих на форму соціальних виплат; державна власність, що використовується для приватного привласнення результатів господарювання; зайнятість, не адекватна реальній праці; податок на додану вартість без налагодженого відшкодування витрат на закупівлю оборотних засобів суб’єктами господарювання (платниками податку)².

Трансформація здійснюється шляхом удосконалення економічного механізму та його компонентів (нормативно-правового, організаційного, методичного), включаючи дієву владу й реформовану систему управління. Об’єктивною основою дієздатності держави має бути не протистояння політичних сил, а об’єднання їхніх зусиль, формування політики економічного зростання, демократизації суспільства, посилення дії ринкових законів, державного впливу, поглиблення інтеграційних процесів³. Держава з допомогою адміністративно-правових, економічних і організаційних інструментів повинна доповнювати, вдосконалювати, зміцнювати та посилювати дієвість і ефективність економічного механізму.

Як основні напрями державного регулювання економіки в умовах становлення ринкової моделі доцільно визначити:

— гарантування конституційних прав і свобод, посилення впливу на розвиток соціальної сфери, подолання глибокої диференціації доходів громадян;

² *Бесєдін В.Ф.* Макроекономічні проблеми розвитку економіки України // Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми. — К.: НДЕІ, 2005. — 407 с.

³ *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія. — К.: ВО “Батьківщина”, 2001. — 300 с.

— сприяння утвердженню соціально орієнтованої економіки на засадах структурно-інноваційної моделі виробництва, реалізації завдань євроінтеграції й досягнення європейських стандартів життя, зростання індексів гуманітарного розвитку людини;

— формування та реалізацію стратегії економічного й соціального розвитку на основі національних пріоритетів, програмування та прогнозування для передбачення змін кон'юнктури ринків, забезпечення економічної безпеки держави, стійкості фінансової системи, макроекономічної стабільності, розширеного відтворення національного продукту;

— забезпечення екологічної безпеки як складової економічної безпеки, формування й реалізацію стратегії раціонального природокористування та захисту довкілля як основи сталого розвитку.

Визначити й обґрунтувати стратегічну проблематику економічних трансформацій і траєкторію розвитку не можливо без чіткого розуміння теорії, практики та проблем розвитку певних сфер діяльності. До ключових проблем державного регулювання соціально-економічної діяльності в Україні слід віднести:

- реалізацію першочергових імперативів (стратегічних цілей і пріоритетів);
- забезпечення випереджального економічного зростання;
- утвердження інноваційної моделі розвитку;
- визначення й реалізацію заходів структурно-інноваційної перебудови виробництва;
- розвиток зовнішньоекономічної діяльності й міжнародної співпраці;
- соціальну переорієнтацію економічної політики;
- забезпечення економічної й екологічної безпеки⁴.

Перелічені проблеми, що визначають напрями державного регулювання, елементи управління трансформаційними процесами, сформовано з урахуванням вимог забезпечення економічної свободи як рушійної сили великих змін у житті, політиці й економіці. Розв'язання цих проблем не створює передумов набуття державою “державного підприємництва”, а спрямоване на формування економічної політики й ринкової моделі господарювання, на заохочення конкуренції, створення ефективних та прийнятних для підприємств і громадян країни загалом ринкових інститутів, що в цілому веде до розширення економічної свободи. Проведення відповідної політики є певним втручанням держави в економічну діяльність учасників ринку, хоча в наведених переліках напрямів і проблем державного втручання немає жорстких обмежень, таких як інфляція, девальвація, репресивна податкова політика, значний бюджетний дефіцит і великий державний борг, непередбачуване інституційне середовище, правові бар'єри, невиконання контрактів, обмежувальна

⁴ Музиченко А.С. Державне регулювання інвестиційної діяльності. — К.: Науковий світ, 2001. — 345 с.; Зверяков М.І. Удосконалення управління трансформаційними процесами в Україні // Україна на порозі XXI століття: уроки, реформи та стратегія розвитку. — К.: НТУ КПІ, 2001. — 340 с.

зовнішньоторговельна політика, що було б засобом державного обмеження економічних прав і свобод.

Виходячи із принципу необхідності державного регулювання соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної свободи як певного ступеня невтручання держави у виробничі й розподільчі процеси при збереженні необхідного для громадян рівня захисту і свобод, визначальним чинником взаємоузгодження зазначених вимог є теоретико-методологічні розробки, узагальнення методів впливу держави на економічну політику, аналіз їх ефективності, розробка рекомендацій для входження України в сучасну ринкову економіку з державним регулюванням.

Становлення моделі розвитку економіки України спонукає до вивчення таких питань: що й чому регулює держава, навіщо й коли держава втручається для регулювання та якими методами його здійснює, а також до запровадження позитивного досвіду розвинутих країн. У систему економічних понять, що формують уявлення про масштаби й напрями державного регулювання, входять, зокрема, державна економічна політика, державне регулювання економіки (в сукупності формують систему засобів реалізації планових заходів), об'єкт і система засобів регулювання. Світовий досвід і сучасне економічне й політичне середовище навіть не припускають можливості невтручання держави в економічні процеси, тож мова повинна вестись лише про форми, методи та інтенсивність державного регулювання (рис. 1).

Головною метою державного регулювання економіки є забезпечення економічної й соціальної стабільності в державі, зміцнення державного ладу, адаптації економічної діяльності до змінних умов. Об'єктами регулювання є види діяльності, сфери, регіони, явища, ситуації, умови соціально-економічного життя, які в цілому охоплюють економічні процеси як макро-, так і мікроекономічного рівнів. Найважливішими з них слід вважати економічний цикл, формування ВВП, фінансових ресурсів, бюджету, платіжного балансу, цін, структури економіки, соціальних відносин, трудових ресурсів, зайнятості населення, зовнішньоекономічної діяльності, кон'юнктури ринків, навколишнього середовища.

Формування системи методів державної економічної політики здійснювалось одночасно зі встановленням і розвитком певної моделі економіки: адміністративної, ринкової, змішаної⁵. Сучасна модель державного втручання в соціально-економічні процеси, що діє в розвинутих країнах, включає всю систему форм і методів економічного регулювання попиту та пропозиції товарів і послуг, які за рівнем інтенсивності впливу умовно поділяються на три групи: м'які, середні, сильні⁶.

Методи м'якого впливу передбачають формування громадської думки щодо проблем і напрямів їх реалізації засобами масової інформації, шляхом консультацій,

⁵ Гриценко А.А. Економічні трансформації і перехід до нового типу розвитку // Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку. — К.: НТУ КПП, 2001. — 340 с.

⁶ Павловський М.А. Шлях України: шлях вліво, шлях вправо — хибний шлях... — К.: Техніка, 1996. — 152 с.

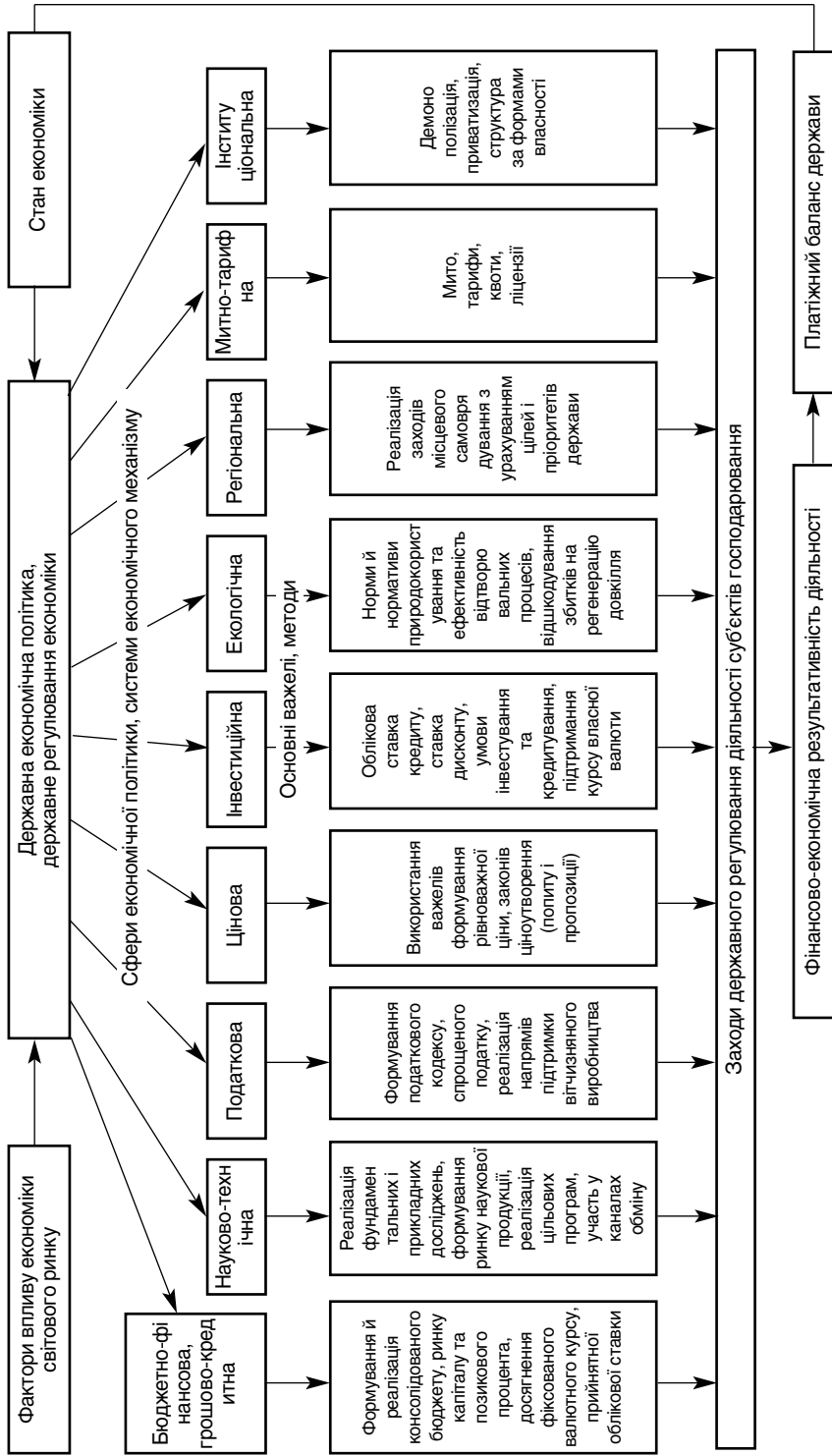

Рис. 1. Схеми державного регулювання економічної діяльності

переконань. У розвинутих країнах застосування таких методів впливу набуває дедалі більшого поширення через гармонійне поєднання приватних інтересів із суспільними пріоритетами. М'які методи допомагають зосередити увагу громадськості на проблемах розвитку суспільства, сприяють поширенню нових ідей “економічного мислення”, “екологічного екстремізму”, які в цілому орієнтовані на кращу перспективу.

Методи середнього впливу є найпоширенішими, адже базуються на економічних показниках фінансово-кредитної та бюджетної системи (зміна ставок податків, зборів, платежів, цін, тарифів, мит, процентних ставок, усіляких пільг, операцій на ринках, бюджетної й податкової політики). Таке державне втручання безпосередньо не впливає на економічну свободу суб'єктів ринку, але спрямовує їхню діяльність у визначеному державою напрямі. Тривале й надмірне економічне втручання держави може спричинити дефіцит бюджету, формування чорного ринку, тіньової економіки, антистимуляційну роль податків, зниження економічної активності.

До сильних (адміністративних) методів втручання в економіку належать пряме регулювання виконавчою владою чинного правового поля, примусові заходи впливу (заборони, дозволи, нормування, квотування, ліцензування) як правові обмеження суб'єктів господарювання всіх форм власності та видів діяльності.

Методи реалізації державної економічної політики зведено у вигляді таблиці та умовно поділено на обов'язкові, добровільно-обов'язкові й додаткові (табл. 1).

Таблиця 1. Методи реалізації державної економічної політики

Групи	Засоби	Характер дії й використання
Правові	Зобов'язуючі міжнародні конвенції Регламентуючі вимоги та критерії законів, Указів Президента, постанов КМ України Вимоги спеціального економіко-правового регулювання: стандарти, інструкції, методики, програми, плани, податки й пільги, ціни, тарифи, мито	Обов'язкові
Адміністративні	Заборони, дозволи, норми, нормативи, квоти, ліцензії, штрафи	
Фінансово-економічні	Договірні міжнародні домовленості Договірні управлінські домовленості Компенсації втрат і ризиків Стимули, гранти, пільгові кредити Суспільна інфраструктура	Добровільно-обов'язкові
Переконання	Не зобов'язуючі міжнародні конвенції Маркетингова діяльність Реклама, інформація, поради, консультації	Додаткові

Джерело: узагальнено авторами на основі чинного законодавства, методик, інструкцій.

Сукупність інституцій реалізації, структур, форм і методів управління, правових норм впровадження за певних умов трактується як економічний механізм⁷, як система засобів реалізації економічних законів та процесів відтворення. Компонентна

⁷ Єпіфанов А.О., Москаленко В.П., Шипунова О.В. Обґрунтування фінансового механізму підприємства // Фінанси України. — 2004. — № 1.

структура економічного механізму обґрунтовується науковцями залежно від обраного критерію, комбінації економічних явищ: виробництва товарів і послуг; обміну, розподілу й використання доходів (рис. 2)⁸.

З метою досягнення економічної незалежності Україні необхідно створити умови для формування й розвитку високоефективного ринкового господарства, що зможе фінансово й організаційно забезпечити реалізацію цілого спектра функцій управління економікою та суспільством. На будь-якому етапі розвитку сучасного ринкового господарства країн світу такі функції можуть бути реалізовані лише на рівні державної політики. Світовий досвід свідчить, що навіть у країнах “загального добробуту” основними результативними оцінками є висновки, що, по-перше, хороший уряд — це не розкіш, а життєва потреба; по-друге, без ефективного й дієвого державного управління стійкий економічний і соціальний розвиток не можливий.

Основними проблемами досягнення Україною економічної незалежності в сучасних умовах є:

- відсутність належної реалізації економічних реформ;
- істотне уповільнення й розтягування етапу активних реформ протягом останніх п’яти років;
- багатокладність економіки;
- збереження негативних тенденцій та модернізація схем змішування тіньової економіки з легальною;
- проникнення тіньових відносин у механізм державного управління;
- корумпованість економічних відносин у всіх сферах діяльності;
- традиційне (на ментальному рівні) очікування, що держава захистить як населення, так і цілі види економічної діяльності, в тому числі стратегічно важливі й соціально значущі.

Система ключових функцій держави, які обумовлюють стратегію її участі в соціально-економічному розвитку своєї країни, включає такі блоки:

1) політичний, тобто функції, пов’язані із забезпеченням цілісності країни та збереженням злагоди в суспільстві, формою реалізації яких виступає держава;

2) економічний, який включає:

- правове забезпечення економічної діяльності, стабільності національної валюти, організацію грошового обігу;
- забезпечення виробництва суспільних товарів і послуг (інфраструктура, наука, освіта, культура, охорона здоров’я, військово-промисловий комплекс, охорона довкілля);
- антимонопольне регулювання, сприяння розвитку конкуренції, підтримку малого й середнього бізнесу;
- мінімізацію трансакційних витрат при функціонуванні перехідної економічної системи шляхом зміни орієнтирів економічної і фінансової політики,

⁸ Государственные финансы / Под ред. В.М. Федосова. — К.: Лыбидь, 1991. — 317 с.

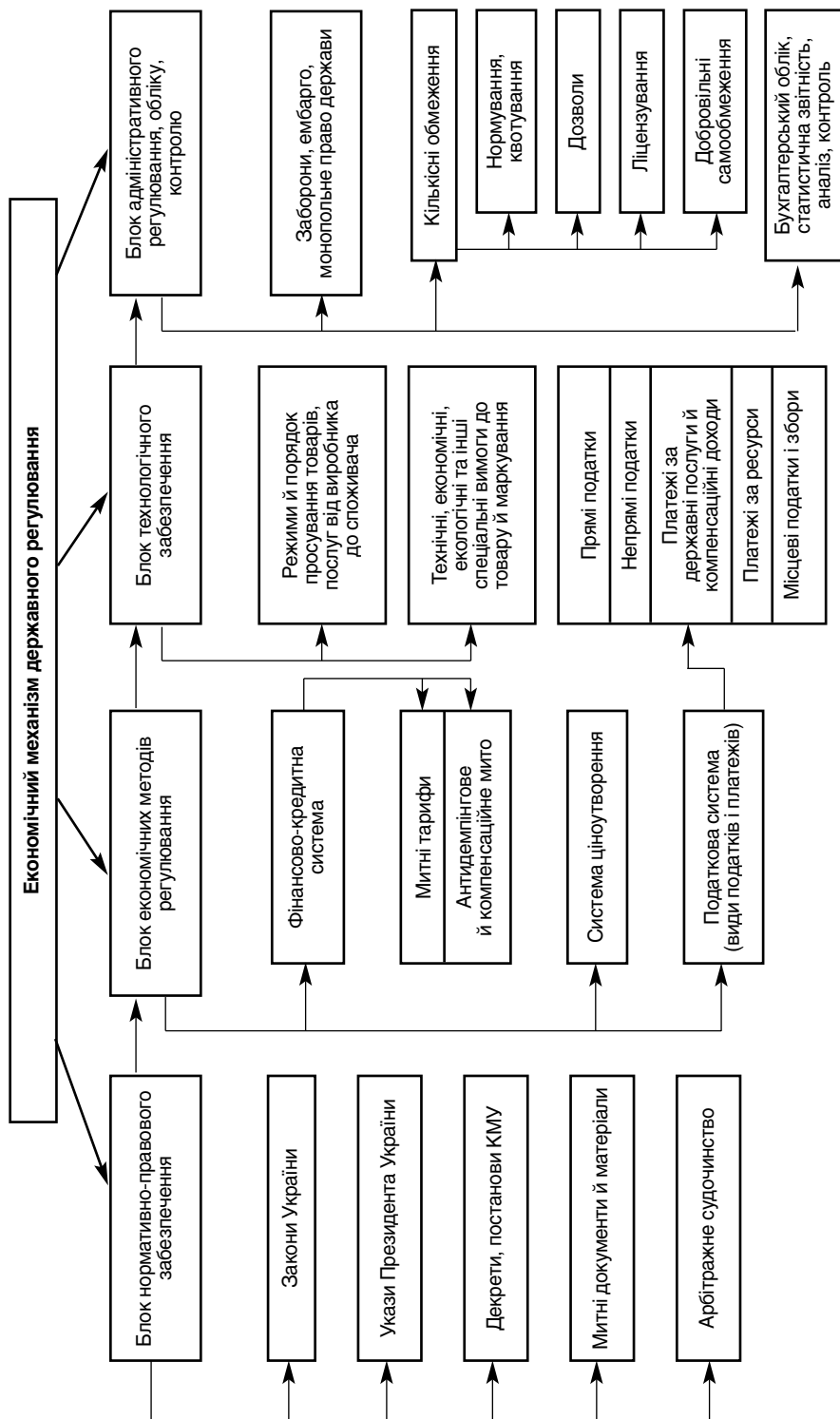

Рис. 2. Схеми економічного механізму державного регулювання економіки

активних реформувань, зміни структури економіки та споживання фінансових ресурсів; перерозподіл доходів у суспільстві бюджетними засобами;

— реалізацію регіональної економічної політики на основі узгодження інтересів держави й населення регіонів;

— відстоювання національних інтересів у світовій економіці шляхом участі в інтеграційних процесах, світовому розподілі праці, світових економічних співтовариствах, сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної економіки на внутрішньому і світовому ринках;

3) соціальний, який передбачає:

— визнання, що найвищими цінностями є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, права і свободи та їх гарантії, й відповідну спрямованість діяльності держави;

— підтримку досягнутого рівня зайнятості, мінімізацію безробіття та втрат від нього⁹.

Із наведеного переліку лише функція забезпечення виробничого процесу (економічний блок) до певної міри може регулюватися ринковими законами та фінансуватися ринковими інститутами й суб'єктами господарювання. Решта функцій є прерогативою держави, і для їх реалізації формуються та регулярно вдосконалюються організаційні, правові, економічні, ресурсні, у т. ч. фінансові, засоби забезпечення. Виконання названих функцій державою здійснюється за рахунок надходжень у державний бюджет.

Реалізація заходів державного впливу, зростання доходів країни визначальною мірою обумовлюються моделюванням взаємозалежностей макроекономічних показників і параметрів бюджету. Формування політики стабілізації та на її основі моделі взаємодії макроекономічних показників є складним, але дуже важливим завданням. Системний підхід, дослідження реальних взаємозв'язків економічних факторів, залежностей вхідної й вихідної інформації, ефектів від впливу зміни екзо- й ендогенних обставин можуть слугувати інструментарієм для апробації економічної політики уряду в цілому та окремих її ланок — бюджетної, соціальної, структурно-інноваційної тощо¹⁰.

Економічна стабілізація як поняття, категорія характеризується не тільки зростанням ВВП, а й внутрішньою та зовнішньою рівновагою, збалансованістю сукупного попиту й сукупної пропозиції. У макроекономічній теорії загально-визнаною є така структура сукупного попиту: кінцеве споживання, валове нагромадження, що формують внутрішній попит, та чистий експорт, який включає зовнішній попит. Сукупна пропозиція — це сукупний обсяг товарів і послуг

⁹ Лук'яненко І.Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України, принципи та інструменти. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004. — 542 с.

¹⁰ Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. В.М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

кінцевого використання, вироблених національними підприємствами для продажу на ринку, показником якого є ВВП¹¹.

Заходи стабілізації спрямовані на збалансування обсягів сукупного попиту й сукупної пропозиції в економіці, що сприятиме відновленню як внутрішньої, так і зовнішньої рівноваги. Основні державні методи досягнення цієї рівноваги в умовах ринку можуть бути орієнтовані на передбачення та запровадження обмежень у всіх сферах діяльності суб'єктів господарювання, але контролю, як правило, підлягають лише такі результати діяльності, як ціна, обсяги виробництва й реалізації, кількість фірм, якість продукції, обсяги інвестицій¹². Методика контролю цін передбачає встановлення для фірми певної ціни, діапазону чи максимального й мінімального рівнів для визначення нею ціни, а також може охоплювати всю систему цін. Кінцевою метою регулювання цін є досягнення обмеження прибутковості та надання можливості регульованим суб'єктам господарювання при встановленій ціні отримувати прибуток на нормальному рівні для забезпечення розширеного відтворення виду діяльності. Важливою умовою дотримання вимоги щодо одержання нормального прибутку є своєчасне коригування цін та використовуваних ресурсів, щоб змістити вниз функцію витрат.

Показники соціально-економічного розвитку, що безпосередньо відбивають кінцеве використання наявного доходу країни, є структурними компонентами сукупного попиту (табл. 2). Результати наукових досліджень сукупного попиту дають підстави трактувати його як загальні видатки в економіці, що здійснюють споживачі, фірми, уряд, іноземці¹³. Розвиток теорії та практики визначення обсягу сукупного попиту на основі національних рахунків надає більші можливості. Кінцеві споживчі витрати за секторами економіки, валове нагромадження й чистий експорт сумарно якраз складають платоспроможний попит, який дорівнює валовому наявному доходу країни. Такий методичний підхід має ряд суттєвих переваг:

- використання фактичних (статистичних) звітних даних на національному рівні;
- можливість формалізації залежностей макроекономічних показників;
- встановлення темпів, пропорцій зміни обсягів для розробки пропозицій із координації динаміки та прийняття управлінських рішень щодо формування проектів.

Аналіз структури, взаємозалежностей показників сукупного попиту засвідчив такі тенденції:

- кінцеві споживчі витрати за секторами економіки переважають у домашніх господарств (понад 50 %) і зросли за останні роки досліджуваного періоду (з 53 %

¹¹ Система національних рахунків. — Нью-Йорк; МВФ, 1993.

¹² Мочерний С.В., Устенко О.А. Основи економічної теорії. — К.: ВЦ "Академія", 2005. — 504 с.; Бугальтер А.Л. Фундаментальная экономика. — М.: Экономика, 2007. — 371 с.

¹³ Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. — К.: Основи, 2003. — 588 с.

Таблиця 2. Кінцеве використання наявного доходу (сукупного попиту)

Операції та балансуючі статті	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*
Валовий наявний дохід, млрд грн	81,5	93,4	102,6	130,0	170,0	204,2	225,8	267,8	345,1	441,4	544,2	712,9
Кінцеві споживчі витрати, млрд грн	65,1	76,2	83,6	103,3	128,0	156,3	170,3	201,6	246,2	337,9	424,9	560,6
%	79,9	81,6	81,5	79,4	75,2	76,6	75,4	75,4	71,3	76,5	78,1	78,6
З них: домашніх господарств, млрд грн	43,5	50,6	58,4	71,3	92,4	112,2	124,6	146,3	181,0	252,6	319,4	422,8
%	53,3	54,2	56,8	54,8	54,3	55,0	55,1	54,7	52,4	57,2	58,7	59,3
некомерційних організацій, млрд грн	3,9	3,3	3,1	3,3	3,9	4,0	4,2	4,5	4,5	4,7	5,2	5,8
%	4,8	3,5	3,0	2,5	2,3	2,0	1,9	1,7	1,3	1,1	1,0	0,8
загальнодержавного управління, млрд грн	17,7	22,3	22,1	28,7	31,7	40,1	41,5	50,8	60,6	80,5	100,4	131,9
%	21,8	23,9	21,6	22,1	18,6	19,6	18,4	19,0	17,6	18,2	18,4	18,5
у тому числі індивідуальні, млрд грн	10,6	13,2	13,3	16,4	19,6	23,7	24,8	30,0	36,8	49,4	61,1	81,3
%	13,0	14,1	13,0	12,6	11,5	11,6	11,0	11,2	10,7	11,2	11,2	11,4
колективні, млрд грн	7,1	9,1	8,8	9,4	12,1	16,4	16,7	20,9	23,8	31,1	39,2	50,6
%	8,8	9,8	8,6	7,2	7,1	8,0	7,4	7,8	6,9	7,0	7,2	7,1
Валове нагромадження, млрд грн	18,5	20,0	21,3	22,7	33,4	44,6	45,6	58,8	73,0	99,9	133,9	195,2
%	22,6	21,4	20,7	17,4	19,8	21,8	20,2	22,0	21,2	22,6	24,6	27,4
Чистий експорт, млрд грн	-2,1	-2,8	-2,3	4,0	8,6	3,3	9,9	6,9	25,9	3,7	-15,5	-39,8
%	-2,5	-2,9	-2,2	3,0	5,0	1,6	4,3	2,5	7,5	1,0	-2,8	-5,5

* Дані за 2007 рік попередні.
Джерело: Україна у цифрах. 2007. — К.: Консультант, 2008. — 260 с.

до 58,7% у 2006 році), що свідчить про збільшення доходів і можливостей придбавати товари й послуги та є позитивною тенденцією;

— сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, формує найменшу частку попиту з явно вираженою тенденцією до зменшення (з 4% до 10% у 2006-му);

— сектор загального державного управління формує обсяг попиту з тенденцією до його зменшення (з 21% до 19% у 2006-му). Останніми роками чітко простежується позитивна динаміка (до 11,6%) індивідуальних споживчих витрат та зменшення (з 9% до 7% у 2006 році) колективних, при цьому обсяг індивідуальних витрат у вартісному виразі в 1,5 разу перевищує колективні споживчі витрати;

— валове нагромадження основного капіталу, приріст оборотних коштів, придбання за винятком цінностей має чітко виражену тенденцію до зростання (з 21% до 24% у 2006-му), що є реальним джерелом інвестиційних вкладень;

— не спостерігається збільшення чистого експорту й переважання експортних операцій над імпортними, що не сприяє розвитку вітчизняного виробництва та зростанню національного доходу, призводить до вивозу капіталу за кордон і заповнення вітчизняного ринку неякісними товарами.

Система показників соціально-економічного розвитку, які дають уявлення про основні характеристики виробництва ВВП (сукупну пропозицію), за методологією формування рахунку виробництва системи національних рахунків забезпечує виявлення взаємозалежностей, виконання аналітичних досліджень, формування пропозицій щодо макроекономічної стабілізації (табл. 3). Наведені показники визначено за методикою обчислення ВВП виробничим методом — шляхом сумування обсягів валової доданої вартості (з урахуванням валового випуску товарів, послуг і проміжного споживання) та податків на продукти й імпорт¹⁴.

У ході дослідження авторами виконано розрахунки з визначення реального ВВП у порівнянних цінах попереднього (базового) року з допомогою індексу-дефлятора. Це надає можливість при макроекономічному аналізі порівнювати фізичні обсяги різних років та визначати динаміку виробництва. Методика визначення індексу-дефлятора забезпечує врахування впливу на нього індексів споживчих і оптових цін (середньорічних).

У переліку основних характеристик сукупної пропозиції нами розраховано такі похідні показники:

— витратомісткість випуску як відношення проміжного споживання до валового випуску товарів і послуг, динаміка якої практично не змінюється, що засвідчує високі виробничі потреби в ресурсних витратах інституційних одиниць;

— ефективність економіки як відношення ВВП до проміжного споживання, динаміка якої свідчить про зменшення цього показника до 2005 року та зростання у 2006-му і 2007 роках;

¹⁴ Савченко А.Г. Макроекономіка. — К.: КНЕУ, 2007. — 448 с.

Таблиця 3. Основні характеристики виробництва ВВП (сукупної пропозиції)

Операції та балансуєчі статті	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008**
Валовий випуск товарів і послуг у діючих цінах, млрд грн	176,0	204,4	220,7	275,8	373,9	460,5	504,0	603,7	810,0	995,6	1182,2	1527,0	1878,0
Проміжне споживання, млрд грн	103,9	123,4	133,7	167,8	229,6	280,0	302,8	363,5	496,9	607,0	708,1	900,0	1106,8
Валова додана вартість, млрд грн	72,1	81,1	87,0	107,5	144,3	180,5	201,2	240,2	313,1	388,6	474,1	626,9	771,2
Податки на продукти й імпорт, млрд грн	9,4	12,3	15,6	22,0	25,8	23,7	24,6	27,1	32,1	52,8	70,0	86,0	107,6
ВВП вироблений, млрд грн	81,5	93,4	102,6	130,0	170,1	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,2	712,9	878,8
ВВП у порівнянних цінах, млрд грн	49,2	79,1	90,6	101,7	138,2	185,8	214,8	247,5	299,8	368,2	395,1	427,5	467,2
Темпи зростання ВВП реального, рік до року, %	-	97,0	97,1	101,7	106,2	109,1	105,1	109,5	112,1	102,7	107,3	108,2	109,3
Витратомісткість випуску, ПС/ВВ, %	59,0	60,3	60,5	60,8	61,4	60,8	60,0	60,2	61,3	60,9	59,8	58,9	58,9
Ефективність економіки, ВВП/ПС, %	78,4	75,6	76,7	77,4	74,0	72,9	74,5	73,5	69,4	72,7	76,8	79,2	79,4
Результативність економіки, ВВП/ВВ, %	46,3	45,6	46,4	47,1	45,4	44,3	44,8	44,2	42,6	44,3	46,0	46,6	46,7

* Дані за 2007 рік попередні.

** Дані за 2008 рік очікувані.

Примітка: ВВП — валовий внутрішній продукт; ВВ — валовий випуск товарів і послуг; ПС — проміжне споживання.
Джерело: Україна у цифрах. 2007. — К.: Консультант, 2008. — 260 с.

— результативність економіки як частки ВВП на одиницю валового випуску, динаміка якої в цілому є також негативною, хоча останніми роками цей показник зріс до 46,6 % (табл. 3).

Наведена система соціально-економічних показників, їх обсягів і співвідношень, темпів зростання, тенденцій щодо сукупного попиту й сукупної пропозиції є базовою для визначення та обґрунтування актуальних проблем розвитку економіки, правильного формування пріоритетів і напрямів макроекономічної політики. А ключовою проблемою останньої слід визначити недостатній вплив її методів на зростання ефективних пропорцій, національного доходу й доходів бюджетів усіх рівнів.

Недосконалість організаційно-методичного та правового поля, неузгодженість і непослідовність дій із застосування методів регулювання, мінливість внутрішніх та зовнішніх чинників, нестабільність політичного курсу країни в цілому призводять до зниження ефективності державного регулювання економіки.

Макроекономічна стабілізаційна політика як сукупність державних заходів може бути ефективною за умови досягнення поставлених цілей у частині зростання ВВП до потенційно можливого обсягу, забезпечення макроекономічної рівноваги як збалансованості сукупного попиту й сукупної пропозиції, зростання національного доходу, бюджетів усіх рівнів, зменшення безробіття до природного рівня, зниження інфляції до оптимальної величини¹⁵. Цікаво, що разом із дискусійністю питання про необхідність державної стабілізаційної політики, наявністю протилежних за сутністю трактувань конкурентності й саморегуляції ринків, гнучкості цін і заробітної плати, рівня активності та свободи дій учасників ринків світовий досвід формування політики й методології впливу на ринкову економіку засвідчує широке використання за кордоном адміністративних методів радянської системи господарювання. Їх доцільність і результативність підтверджуються загальним соціально-економічним станом розвинутих країн.

На сьогодні Україна пройшла етап закладення підвалин ринкової моделі господарювання й виходу із глибокої фінансово-економічної кризи. Забезпечення стабільності подальшого економічного зростання можливе за умови чіткого визначення стратегічних і тактичних цілей та завдань. Стратегічні пріоритети на період до 2015 року¹⁶ передбачають глибокі якісні перетворення в економічній, соціальній, політичній сферах, а саме:

- створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі;
- забезпечення сталого економічного й соціального зростання;

¹⁵ Беседін В.Ф. Актуальні проблеми розвитку економіки України // Ринкова трансформація економіки України: проблеми регулювання. — К.: НДЕІ, 2005. — 551 с.

¹⁶ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки) “Шляхом європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.

- утвердження інноваційної моделі розвитку;
- соціальну переорієнтацію економічної політики.

Зазначені стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку за своєю сутністю та засобами реалізації є комплексними проблемами, що пов'язані між собою причинно-наслідковими залежностями. Розв'язання цих проблем обумовить перехід до формування постіндустріальної економіки з переважанням п'ятого та шостого технологічних укладів, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на внутрішньому і світових ринках та активної участі України у глобалізаційних процесах, зростання експортного потенціалу за рахунок технологічно завершених виробництвом кінцевих видів продукції, зростання національного доходу на одну особу населення й надходжень до бюджетів, підвищення стандартів життя наших громадян до європейського рівня.

Основним джерелом та засобом впливу на забезпечення сталого соціально-економічного зростання є інвестиційні вкладення за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання, коштів держави і громадян, іноземних кредитів та інвестицій. Слід зазначити, що фінансове забезпечення інвестиційних вкладень в Україні перебуває не на належному рівні. За оцінками експертів, для ефективного функціонування економіки обсяг щорічних інвестиційних вкладень на відновлення основних фондів повинен становити 20—25 % від ВВП, а в Україні він близько 15 %. Для досягнення стабільного приросту ВВП щорічний приріст інвестицій на кожен відсоток приросту ВВП має становити 2,3—2,8 %. Проте через велику частку фізично застарілих основних засобів (у окремих галузях — до 80 %), зниження до 50 % загального обсягу капітальних вкладень порівняно з 1990 роком, неефективну структуру капітальних вкладень, недотримання пріоритетності фінансування Україна не має реальної бази для швидкого економічного зростання, або, як визначено в Стратегії соціально-економічного розвитку до 2015 року, випереджального розвитку¹⁷.

Ключовою умовою забезпечення економічного розвитку є зростання й достатність бюджетних фінансових ресурсів, що має бути визначено наукою і практикою як головний орієнтир фінансової стратегії України щодо всебічного сприяння формуванню національного капіталу. Зростання національного капіталу стане не тільки основою фінансового забезпечення потреб країни, а й чинником створення економічного середовища для надходження іноземних інвестицій, так званого сприятливого інвестиційного клімату. Засобами впливу на формування національного капіталу є зміни у фіскальній і грошово-кредитній політиці. Податкова система до цього часу не забезпечила зрушень на краще ні в формуванні податково-го забезпечення бюджету, ні в частині стимуляції економічного розвитку країни. У грошово-кредитній системі потенційним джерелом грошових ресурсів є значна

¹⁷ Ринкова трансформація економіки України: проблеми регулювання / За ред. В.Ф. Бесєдіна. — К.: НДЕІ, 2005. — 551 с.

маса грошей, що перебувають у обігу поза межами фінансового ринку: їх мобілізація значно знизила би потребу в зовнішніх джерелах фінансування.

За роки незалежності фінансова модель України практично не змінилася. Збереглися основні засади функціонування адміністративної економіки: централізація в бюджеті значної частки національного продукту, державний розподіл його на програми споживання. Низька заробітна плата, простежуване зменшення індивідуального споживання поряд зі значним обсягом колективного споживання в цілому вказують на низьку ефективність даної моделі.

В умовах ринку повинна функціонувати фінансова модель ринкової економіки, яка базується на принципах первинного розподілу національного продукту між його виробниками, домінування оплати праці, а не доходів держави. Тож усупільнення національного продукту буде здійснюватися шляхом збільшення бази оподаткування за рахунок підвищення доходів фізичних і юридичних осіб. Зміна фінансової моделі стимулюватиме продуктивну діяльність, сприятиме зростанню добробуту, платоспроможного попиту підприємств і окремих громадян, а отже, збільшенню інвестицій за рахунок накопичень, розвитку виробництва, економіки¹⁸.

Основними напрямками реалізації політики доходів і зайнятості є:

- забезпечення працездатних робочими місцями та надання їм можливості самим заробляти гроші на утримання себе і своїх близьких;
- заохочення до максимальної трудовіддачі на основі системи стимулів зростання зарплати;
- зменшення податкового навантаження на індивідуальні доходи;
- раціоналізація бюджетних видатків для зменшення втручання держави в соціальну сферу та реформування пенсійної системи, впровадження медичного страхування, фінансування освіти, науки, культури, соціальної допомоги громадянам, які не спроможні забезпечити себе самостійно;
- забезпечення доступності та широке впровадження споживчого кредитування для задоволення потреб у фінансових ресурсах і зростання доходів громадян.

Збільшення величини індивідуальних доходів є реальним стимулом до праці, що в підсумку сприятиме зростанню сукупного попиту та на цій основі, через інвестування, — сукупної пропозиції. Актуальність формування й реалізації політики доходів засвідчує порівняльний аналіз оплати праці, яка в Україні становить у середньому лише 45—49 % ВВП, тоді як у США та інших країнах світу вона сягає до 60 % ВВП.

Через зволікання зі структурно-інноваційними реформами у промисловості, утвердженням інноваційної моделі розвитку нарощуються структурні диспропорції в усіх сферах економічної діяльності. Як наслідок — гальмування темпів зростання виробництва валової доданої вартості, національного доходу й надходжень

¹⁸ Бюджетний менеджмент / Авт. кол.: В.М. Федосов, В.М. Опарін, Л.М. Сафонова та ін. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.

до бюджету. Відтворювальна структура національної економіки характеризується зростанням питомої ваги виробництв із високим рівнем проміжного споживання. Так, якщо в 1990 році частка проміжного споживання у валовому випуску становила 51,6%, то в 2007-му — 58,9%, тобто витратомісткість української економіки вусупереч світовим тенденціям зростає. І сьогодні витратний характер виробництва зберігається: темпи зміни валового випуску товарів і послуг постійно перевищують індекс зростання фізичного обсягу валової доданої вартості. Нині ресурсомісткість вітчизняної продукції перевищує світовий рівень майже вдвічі, а енергетична складова у виробництві продукції становить близько 25% (у США — 6%, у Франції — 3%).

Спрямованість промисловості на виробництво сировини й напівфабрикатів без глибокої хіміко-технологічної переробки із завершеним циклом отримання готової продукції зумовлює низьку рентабельність, високу енергоємність і зростання техногенного навантаження на природне середовище. Виробнича сфера в Україні залишається на низькому технологічному рівні¹⁹, бо домінують виробництва третього й четвертого технологічних укладів, питома вага яких разом становить 95%. Частка виробництв п'ятого технологічного укладу (комп'ютеризація й інформатизація суспільства, новітні виробництва електротехніки та приладобудування, авіаційна, медична, хіміко-фармацевтична, поліграфічна промисловості), що переважають тепер у розвинутих, постіндустріальних країнах, у нас не перевищує 5%, а шостого (мікробіологічна й медична промисловість, біотехнології, генна інженерія) — становить менше одного відсотка.

Зрозуміло, що такий стан речей не сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг як на світовому, так і на внутрішньому ринках, а також експортного потенціалу й сукупного попиту. На думку експертів, пороговим значенням для переходу до інноваційно-інвестиційної моделі зростання є 15-відсоткова частка високотехнологічного виробництва у промисловості. На жаль, галузева структура інвестицій і технологічна структура прямих іноземних інвестицій у виробництва другого, третього й четвертого технологічних укладів сприяють консервації низькотехнологічної структури виробництва. Для нормального розвитку української економіки необхідно 80—100 млрд дол. США додаткових інвестицій, а прямих іноземних — щонайменше 40 млрд дол. За показником обсягу інвестицій на одну особу населення Україна сьогодні значно відстає від країн Європи, зокрема від Чехії — у 32 рази, Угорщини — в 30 разів, Польщі — у 21 раз, від Болгарії й Румунії — в 10—12 разів, що свідчить про її низьку конкурентоспроможність на ринку капіталів²⁰.

Негативними чинниками формування ВВП і надходжень до бюджету є галузева структура виробництва, обсяги реалізації промислової продукції та частка

¹⁹ *Бажал Ю.М.* Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні / За ред. В.М. Гейця. — К.: Ін-т екон. і прогнозув., 2007. — 478 с.

²⁰ *Розвиток фінансового сектора та економічне зростання* / За ред. А.І. Даниленка. — К.: Ін-т екон. і прогнозув., 2001. — 238 с.

експорту. У щорічній структурі формування ВВП останніми роками частка сільськогосподарства становила 9,5%; добувної промисловості — 4,3%, обробної промисловості — 17,9%; виробництва й розподілу електроенергії, газу, води — 3,3%; будівництва — 4,0%; оптової й роздрібною торгівлі — 11,4%; транспорту і зв'язку — 11,9%; інших видів економічної діяльності — 37,7%. У структурі реалізації продукції частка паливно-сировинних галузей (добувна, металургійна, металообробна промисловість та виробництво електроенергії, газу, води) зросла втричі порівняно з 1990 роком, сягнувши 47,7%, частка машинобудування істотно скоротилася, до 12,8%, частка легкої промисловості — до 1,0%. Про негативні тенденції у промисловому виробництві й реалізації продукції також свідчить експортна орієнтація основних промислових галузей, що становить у цілому половину обсягів випуску товарів і послуг (табл. 4).

Таблиця 4. Частка продукції, що йде на експорт, %

Основні галузі промислового виробництва	1999	2001	2003	2005	2007
Промисловість у цілому	38,7	47,4	42,5	45,0	46,1
Металургійна	66,6	95,0	64,1	73,0	73,6
Хімічна	67,4	63,0	53,9	58,5	59,4
Машинобудівна	46,8	57,1	45,0	46,2	47,3
Легка	86,6	100,0	100,0	100,0	95,2
Харчова	18,2	26,7	37,2	39,6	36,4

Джерело: дані Держкомстату України.

Через великий обсяг продукції сировинного характеру та переважно експортну орієнтацію економіки наша країна щороку втрачає значні кошти, знижуються надходження до бюджету, зменшується чистий експорт. Водночас із нашої сировини за кордоном виробляється готова продукція, яка потім імпортується в Україну й реалізується в ній за ринковими цінами.

Дестабілізаційним чинником макросередовища в Україні є також масштабування тіньової економіки. Так, з 1990 року рівень тінізації зріс з 23% до 45% ВВП (1997), а згодом до 65% (2004), що втричі перевищує пороговий рівень (20%) та загрожує національній економічній безпеці. Теоретико-методологічні дослідження вітчизняних і зарубіжних економістів засвідчують функціональну залежність між безперервними змінами технологічних революцій (довгі хвилі Кондратьєва) та формуванням технократичного управління з потужними владними структурами. Недосконалість системи державного управління і збереження у владних структурах кадрів компартійної системи, “зарегульованість” підприємництва, економічна злочинність та безкарність кримінальної діяльності, незахищеність громадян і суб'єктів господарювання, неефективна цінова політика, тривале використання високого податкового навантаження, відсутність дієвих наукових розробок щодо детінізації економіки та нерадикальне практичне використання напрацьованих

форм і методів у цілому надають можливість певним особам спритно використувати суперечності перехідного періоду для збагачення шляхом привласнення частини суспільного продукту злочинним шляхом.

Національна наука і практика детінізації економіки пододала складний шлях свого формування: від осмислення понятійного апарату, наукових досліджень і безконтрольності тіньової діяльності з боку виконавчої влади до законодавчо-розбудовчого етапу (1998—2004) з відповідним нормативно-правовим полем, налагодженим державним моніторингом та організованою протидією.

Для визначення втрат зведеного бюджету від тінізації доходів авторами використано методичний підхід до обчислення обсягу недоїмки зведеного бюджету від тіньового ВВП із урахуванням обсягу легально виробленого ВВП, номінального рівня тіньової економіки, обсягів доходів зведеного бюджету, частки перерозподілу ВВП через бюджет на основі чого визначається обсяг як ВВП тіньової економіки, так і недоїмки (табл. 5).

Таблиця 5. Макроекономічні показники тіньової економіки

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ВВП (реальний), млрд грн	185,8	214,8	247,5	299,8	368,2	544,2	712,9
Зведений бюджет (доходи), млрд грн	54,93	61,9	75,3	91,5	134,2	171,8	219,9
Частка перерозподілу ВВП через бюджет, %	26,9	27,2	28,2	26,2	32,1	31,5	31,5
Рівень тіньової економіки, %	52,2	54,0	57,0	60,0	55,0	55,0	55,0
ВВП (реальний) тіньової економіки, млрд грн	97,0	116,0	141,1	179,9	202,5	299,3	392,1
Обсяг недоїмки зведеного бюджету від тіньового ВВП, млрд грн	26,1	31,6	39,8	47,1	65,0	94,3	123,5
Темпи зростання недоїмки, %	-	121,0	125,9	118,3	138,0	129,5	130,9

Розраховані обсяги ВВП тіньової економіки та обсяги недоїмки зведеного бюджету з урахуванням частки перерозподілу ВВП через бюджет свідчать про такі тенденції:

— щорічні обсяги недоїмки зведеного бюджету становлять близько 50 % наявних доходів бюджету;

— темпи зростання недоїмки бюджету мали тенденцію до зростання, але у 2006-му і 2007 роках простежується їх зниження (табл. 5);

— сумарний обсяг недоїмки за 2001—2007 роки сягнув 427,4 млрд грн, що вдвічі перевищує доходи зведеного бюджету 2007 року.

Отримані наукові результати дослідження взаємозалежностей макроекономічних показників і параметрів бюджету підтверджують наявність у економіці України значних резервів надходжень до бюджету за рахунок зростання сукупної пропозиції на основі впровадження структурно-інноваційних змін у виробництво та зменшення проміжного споживання, глибоких технологічних змін у промисловості й формування економічного потенціалу продукції із закінченим циклом виробництва, а також детінізації економіки.